

URMĂRILE HOTĂRĂRILOR SINODULUI AL III-LEA ECUMENIC (EFES, 431) ASUPRA ÎNVĂȚĂTURII SOTERIOLOGICE A BISERICII DIN PROVINCIA ROMANĂ SCYTHIA*

Ionuț HOLUBEANU**

Keywords: *Christian soteriology, educational language, Scythia (Minor), Council of Ephesus (431), Timothy I of Tomis.*

Cuvinte cheie: *Soteriologie creștină, limba latină în educația creștină, Scythia (Minor), Sinodul al III-lea ecumenic (Efes, 431), Timotei I de Tomis.*

Abstract: *During the 5th century C.E., two important changes occurred in the Church of the Eastern Roman province of Scythia (today's Dobruja, in Romania and Bulgaria): on the one hand, the original soteriological thought of the local Church was replaced by Augustine of Hippo's (d.430); on the other hand, Latin replaced Greek in theological education.*

The present investigation focuses on the context that allowed these important changes. For this task, there has especially been examined the historical information regarding the theological debates of the 5th and early 6th centuries.

Augustine developed his teaching on behalf of the divine grace and human will in his endeavor to combat the Pelagianism. Therefore, promoting Augustinianism must be seen as an effort to eradicate this heresy or, at least, a theological thought suspected of it.

The most relevant ecclesiastical event of the 5th century that could indirectly arouse the Eastern interest in Augustinian thought was the Council of Ephesus (431). The participants in the Council condemned the Nestorianism and also Celestius' theological opinions, i.e., the Pelagianism.

The Church of Scythia was represented at Ephesus by the Metropolitan of Tomis, Timothy (c.431). Although he initially showed himself rather as one of Nestorius's (d.450) allies, Timothy eventually decided to approve with his signature the deposition

* O versiune în limba engleză a acestui articol a fost publicată sub titlul *A Change of Thought and Language in the 5th Century C.E.*, în International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts SGEM 2014. Psychology and Psychiatry, Sociology and Healthcare, Education, II, Albena, 2014, p. 17-23.

** Ionuț HOLUBEANU: Universitatea "Ovidius" Constanța, Facultatea de Teologie Ortodoxă; e-mail: ionutho@gmail.com.

and excommunication of the latter. Thus, he consented to the decrees of the Council.

Returning to his province, Timothy certainly tried to promote the faith of Ephesus. But, given that the Council did not expose the orthodox faith contrary to Celestius' teaching, it seems that he resorted to Augustine's writings. As a result, the local original faith based on Origen's (d.253/4) teachings, by being wrongly reckoned as Pelagianism by Timothy, was replaced with Augustinian predestination.

At the same time, by promoting the Augustinian writings in the Scythian Church, Latin gradually gained preference over Greek in local theological education.

Rezumat: În secolul al V-lea p. Chr., teologia Bisericii din provincia romană Scythia a suferit o importantă prefacere. Învățătura soteriologică locală, întemeiată pe spiritualitatea filocalică răsăriteană, a fost înlocuită cu predestinația de tip augustinian.

Cel mai important eveniment bisericesc din secolul al V-lea care ar fi putut stârni interesul teologilor răsăriteni față de învățătura soteriologică a Fericitului Augustin (+430) a fost Sinodul al III-lea ecumenic (Efes, 431). Participanții la Sinod au condamnat atât nestorianismul, cât și pelagianismul. La rândul său, episcopul de Hippo a fost implicat în mod direct în combaterea celei din urmă erezii, împotriva căreia a scris ultimele sale două tratate teologice – *De praedestinatione sanctorum* și *De dono perseverantiae*.

Biserica Scythiei a fost reprezentată la Efes de Timotei al Tomisului (-431-). Deși cu o oarecare întârziere, el a semnat, alături de majoritatea ierarhilor participanți, sentința de condamnare a lui Nestorie, patriarhul eretic al Constantinopolului. Prin aceasta, Timotei a acceptat, implicit, toate hotărârile dogmatice ale Sinodului.

Este de presupus că, la întoarcerea în Scythia, ierarhul tomitan s-a străduit să promoveze în rândul clerului și al credincioșilor săi credința stabilită la Efes. Întrucât, însă, sinodalii de la Efes nu au expus în mod detaliat învățătura Bisericii opusă ereziei pelagiene, ci s-au limitat doar la a o condamna la modul general, Timotei, în efortul său de eradicare a oricărui focar presupus pelagian din Scythia, a recurs, se pare, la scrierile Fericitului Augustin. În felul acesta, vechea învățătură soteriologică locală, suspectată, foarte probabil, în mod greșit, de pelagianism, a fost înlocuită cu predestinaționismul de tip augustinian.

Scythia, provincie a Imperiului Roman situată în partea de nord-est a Peninsulei Balcanice, a rămas după 395 p. Chr. în componența Imperiului Bizantin, ca parte a diocezei Thracia. Până la sfârșitul secolului al V-lea, Biserica locală a fost păstorită de un singur ierarh, cel de la Tomis, metropola provinciei.

Numeroasele inscripții descoperite în Dobrogea dovedesc că, de-a lungul primelor șase secole creștine, Scythia a fost o provincie bilingvă, în care erau vorbite, deopotrivă, latina și greaca.

În secolul al V-lea, în cadrul Bisericii locale sunt înregistrate două transformări importante. Pe de o parte, învățătura antropologică și soteriologică originală a fost înlocuită cu *predestinația* Fericitului Augustin. Pe de altă parte, limba greacă, folosită până atunci în educația teologică, a fost înlocuită cu latina. Cea dintâi a rămas, însă, limba liturgică a Bisericii locale¹. Tema studiului de față o constituie identificarea cauzelor și a contextului în care au survenit aceste importante prefaceri.

¹ HOLUBEANU 2014, p. 7-30.

Predestinația de tip augustinian în provincia Scythia

Mărturisirea *predestinației* augustiniene în Scythia de către teologii locali este atestată în prima jumătate a secolului al VI-lea. La începutul anului 519, unii călugări sciți implicați în mod direct în dezbaterile teologice ale vremii au călătorit la Constantinopol. Ei aveau ca țel principal eliminarea interpretării nestoriene a hotărârilor dogmatice ale Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451). În capitala bizantină, ei au aflat și au citit tratatul *De gratia* al lui Faust de Riez, pe care l-au socotit profund impregnat de erezia pelagiană².

Așa cum reiese din tratatele lor teologice, călugării sciți erau adepți ai *predestinației* augustiniene radicale, mărturisind inclusiv credința într-o voință dumnezeiască limitată față de mântuirea omului. Ei considerau, însă, că aceasta este adevărata credință ortodoxă, propovăduită de Sfinții Apostoli, de Părinții Bisericii și mărturisită permanent în Biserica de Răsărit și de Apus. În plus, ei afirmau că această învățătură a fost dintotdeauna propovăduită în provincia lor – *secundum quod nobis est traditum*³.

Aceste din urmă cuvinte sugerează că *predestinația* pătrunsese în Scythia cu mult înainte de începutul secolului al VI-lea. Monahii sciți de la acea vreme erau pe deplin convinși că în provincia lor niciodată nu a fost propovăduită o altă învățătură soteriologică. Ei nu aveau deloc cunoștință de învățătura antropologică și soteriologică locală originală, fapt ce presupune că și generația de teologi sciți precedentă fusese deja educată în *predestinația* lui Augustin. În mod cert, această învățătură se răspândise în provincia dintre Dunăre și Mare cu mult înainte de anul 519.

Pe de altă parte, având în vedere că monahii sciți din secolul al VI-lea își întemeiau învățătura în special pe tratatul *De praedestinatione sanctorum* al Fericitului Augustin⁴, pătrunderea acestei învățături în provincia lor s-a petrecut după anul 429, când episcopul african a terminat acest tratat.

Important în identificarea momentului pătrunderii acestei învățături în Scythia este și modul în care învățătura Fericitului Augustin a fost privită la Roma. Se știe astăzi că *predestinația* de tip radical a fost abandonată, cu timpul, chiar și de către Prosper de Aquitania (+455), principalul apărător în Biserica de Apus al ideilor soteriologice ale episcopului de Hippo, după moartea acestuia. Între 432 și 435, Prosper, stabilit la Roma, sugera deja în scrierile sale că *predestinația* unora la pedeapsa veșnică se întemeiază pe preștiința lui Dumnezeu în ceea ce privește refuzul pocăinței de către acei oameni⁵. Este o importantă schimbare de gândire pe care monahii sciți din secolul al VI-lea nu o cunoșteau. Aceasta presupune, în același timp, că teologii sciți au cunoscut *predestinația* direct din scrierile Fericitului Augustin, iar nu prin intermediul scrierilor ulterioare ale teologilor apuseni, în care învățătura originală a teologului african a fost reinterpretată.

În fine, analizând evoluția ereziei pelagiene, se poate constata că aceasta a

² Vezi HOLUBEANU 2014, p. 12.

³ *Epistula*, p. 165-172 (=MO, 1985, 9-10, p. 788-792); MAXENTIUS, p. 142-153 (=MO, 1985, 9-10, p. 696-698).

⁴ MAXENTIUS, p. 143-152.

⁵ HARDEN-WEAR 1998, p. 117-154.

încetat să mai preocupe interesul teologilor răsăriteni după Sinodul ecumenic de la Efes (431), în cadrul căruia pelagianismul a fost definitiv condamnat. În fapt, în Răsărit, pelagianismul nu a fost niciodată în mod real o temă de dezbatere teologică precum în Apus⁶. Ca atare, se poate deduce că un episcop din Răsărit nu se putea implica în eradicarea ereziei pelagiene decât, cel mai târziu, la scurtă vreme după Sinodul de la Efes.

Toate acestea sugerează că răspândirea învățăturii despre predestinație în Scythia s-a petrecut, cel mai probabil, imediat după Sinodul al III-lea ecumenic, prin mijlocirea scrierilor Fericitului Augustin.

Timotei de Tomis și criza nestoriană

Biserica Scythiei a fost reprezentată la Sinodul de la Efes de Timotei al Tomisului. Importantă pentru înțelegerea temei de față este atitudinea sa în timpul crizei nestoriene.

Din 428, când a fost declanșată criza nestoriană în capitala Imperiului, și până la deschiderea primei ședințe a Sinodului ecumenic de la Efes – 22 iunie 431 –, nu se știe nimic despre acest ierarh tomitan. Ierarhii care l-au precedat în scaunul Tomisului au avut, însă, o atitudine activă în disputele teologice din timpul păstoriei lor. Ei au propovăduit și au apărut credința ortodoxă fie în fața împăraților, fie a altor ierarhi. Astfel, în 369, Sf. Bretanion (c.360-c.380) l-a înfruntat pe împăratul Valens (364-378), atunci când acesta din urmă i-a cerut să intre în comuniune cu arienii⁷. Gherontie al Tomisului (-381-) s-a evidențiat, de asemenea, la Sinodul al II-lea ecumenic (Constantinopol, 381), fiind considerat de împăratul Teodosie I (379-395) model pentru credința ortodoxă, alături de alți câțiva ierarhi răsăriteni⁸. În fine, în anul 402, în Constantinopol, Sf. Theotim I (c.390-c.407) l-a muștrat pe Sf. Epifanie de Salamina (365/367-403) pentru condamnarea nedreaptă a scrierilor lui Origen⁹.

În astfel de condiții, tăcerea lui Timotei este cu totul neobișnuită.

Ocazii de a reacționa la afirmațiile nestorienilor au existat. Cea mai de seamă dintre ele a avut loc spre sfârșitul anului 429, când Dorotei al Marcanopolisului, mitropolitul Moesiei Secunda – provincia vecină Scythiei –, predicând în catedrala arhiepiscopală din Constantinopol în fața credincioșilor adunați la slujbă, a aruncat anatema asupra tuturor celor care o mărturisesc pe Maica Domnului ca fiind *Născătoare de Dumnezeu*: „εἰ τις λέγει θεοτόκον εἶναι τὴν Μαρίαν, οὗτος ἀνάθεμα ἔστω” („Dacă cineva spune despre Maria că este Născătoare de Dumnezeu, acesta să fie anatema” - trad.n)¹⁰.

Conform unei mărturii contemporane, aceste cuvinte au tulburat profund credincioșii aflați în biserică și au avut un mare ecou în întreaga Biserică din

⁶ DUCHESNE 1960, p. 140-218; DISDIER 1931, p. 314-333; WICKHAM 1989, p. 200-213.

⁷ SOZOMENOS VI, 21 (=FHDR II, p. 224-225); THEODORETUS CYRENSIS IV, 35 (=FHDR II, p. 234-235)

⁸ CODEX THEODOSIANUS, XVI, 1 (=FHDRCh, p. 376-381); SOZOMENOS VII, 9 (=FHDR II, p. 226-227).

⁹ SOCRATES SCHOLASTICUS VI, 12 (=FHDRCh, p. 384-387); SOZOMENOS VIII, 14 (=FHDR II, p. 228-229; FHDRCh, p. 390-391).

¹⁰ Sf. Chiril al Alexandriei, *Epistola 11*, în ACO I, I, 5, p. 11, r. 9-10.

Răsărit și din Apus¹¹.

Cu toate acestea, istoricii bizantini care au relatat faptele vrednice ale predecesorilor lui Timotei nu au făcut mențiune despre vreo reacție a ierarhului tomitan la afirmațiile cu totul scandaloase ale mitropolitului din eparhia vecină lui.

S-ar putea presupune, desigur, că el a dezaprobat afirmațiile lui Dorotei de Marcianopolis, dar că ele au fost trecute cu vederea sau au rămas necunoscute istoricilor contemporani. Totuși, atitudinea ierarhului tomitan la Efes infirmă această posibilitate. Acolo, Timotei s-a dovedit inițial a fi fost mai degrabă unul dintre susținătorii lui Nestorie. Împreună cu alți șaiszeci și șapte de ierarhi, el a semnat o scrisoare de protest adresată Sf. Chiril al Alexandriei, în care îi cereau celui din urmă să amâne deschiderea lucrărilor Sinodului până la sosirea la Efes a episcopilor din dioceza Orientului¹². Consecvent acestei poziții, Timotei a refuzat, de asemenea, să participe la prima ședință a Sinodului¹³.

Între semnatarii amintitei scrisori de protest s-a aflat și Dorotei de Marcianopolis¹⁴. Aceasta presupune că, la acea dată, ierarhul tomitan se afla în compania celui din urmă, în pofida incidentului grav din 429 petrecut în catedrala Capitalei, în care mitropolitul Moesiei Secunda a fost principalul protagonist.

Mai mult, la Efes au sosit ca susținători ai lui Nestorie și Theodot al Ancyrei, mitropolitul eparhiei Galatia I, și Acacius de Melitene, mitropolitul eparhiei Armenia II. Auzind, însă, învățăturile propovăduite de arhiepiscopul Capitalei la reședința sa de la Efes, cei doi au fost atât de scandalizați, încât s-au dezis imediat de el, nu au semnat scrisoarea de protest adresată Sf. Chiril¹⁵, au participat la ședința sinodală din 22 iunie și, în cadrul ei, au relatat în fața tuturor ereziile lui Nestorie, pe care le auziseră ei înșiși din gura aceluia¹⁶. Este o atitudine cu totul diferită de cea a ierarhului tomitan.

În cele din urmă, Timotei însuși a semnat sentința de condamnare a lui Nestorie, decisă chiar în prima ședință a Sinodului¹⁷. În felul acesta, el și-a salvat reputația de ierarh ortodox și și-a putut păstra rangul episcopal. Se poate presupune, în același timp, că, la întoarcerea în Scythia, el a fost pe deplin preocupat în promovarea hotărârilor dogmatice de la Efes, pentru a elimina orice posibil focar nestorian sau pelagian din eparhia sa. De acum înainte orice altă ezitare nu mai putea fi scuzată.

Învățătura soteriologică originală a Bisericii din Scythia

Nu există dovezi documentare ale existenței ereziei pelagiene în Biserica Scythiei¹⁸. În orice caz, dacă acestea au existat cu adevărat vreodată, ele trebuie să

¹¹ Vezi RUSSEL 2000, p. 36.

¹² ACO I, 4, p. 28, no. XV.

¹³ Numele său nu este menționat în niciuna dintre variantele păstrate ale listei de prezență de la 22 iunie, vezi ACO I, I, 2, p. 3-7; I, 2, p. 27-31; I, 3, p. 52-56.

¹⁴ ACO I, 4, p. 28, no. XII.

¹⁵ Numele lor nu apar între semnăturile de la finalul scrisorii de protest, vezi ACO I, 4, p. 28-30.

¹⁶ RUSSEL 2000, p. 46, 50.

¹⁷ ACO I, I, 2, p. 62, no. 172.

¹⁸ ZUGRAVU 1999, *passim*; ZUGRAVU 2008, p. 106-126.

fi fost, din punct de vedere cronologic, anterioare Sinodului de la Efes. Cert este, însă, că la începutul secolului al V-lea, învățătura antropologică și soteriologică locală era întru totul similară celei a Bisericii Răsăritene.

După cum s-a precizat deja, la cumpăna secolelor al IV-lea și al V-lea, la Tomis păstorea mitropolitul Theotim I. El este descris de contemporani ca episcop ascet, făcător de minuni, ierarh învățat și scriitor. Theotim a fost, de asemenea, un prieten apropiat al Sf. Ioan Hrisostom (398-404; +407) și apărător al spiritualității filocalice întemeiate pe scrierile lui Origen. În pasajele păstrate ale scrierilor sale, el recomandă paza minții în vederea atingerii curăției inimii. Este aceeași gândire teologică pe care Sf. Ioan Casian însuși a expus-o în scrierile sale. De altfel, cel din urmă, el însuși originar din provincia Scythia și fost diacon al Sf. Ioan Gură de Aur, îl va fi întâlnit la Constantinopol pe Theotim, cândva între anii 399 și 404¹⁹.

Foarte probabil, cei mai mulți dintre monahii din Scythia de la acea vreme nu aveau educația Sf. Theotim. Dar, se poate presupune că, prin poziția sa – mitropolit al Tomisului –, și prin scrierile sale, adaptate puterii de înțelegere a oamenilor de rând, Theotim a contribuit la consolidarea spiritualității locale pe linia teologiei filocalice răsăritene. Ca atare, la sfârșitul episcopatului său – c. 407 – spiritualitatea locală trebuie să fi fost suficient de bine consolidată pe această linie încât să împiedice pătrunderea ideilor pelagiene și, cu atât mai puțin, a celor augustiniene. Doar o intervenție directă a celei mai înalte autorități bisericești locale, prin care trebuie să se înțeleagă ierarhul de la Tomis, putea pune capăt unei astfel de tradiții, o intervenție similară celei pe care Teofil al Alexandriei (385-412) a avut-o împotriva monahilor origeniști din pustiul Egiptului.

Trebuie avut în vedere, pe de altă parte, că învățătura antropologică și soteriologică răsăriteană poate crea adevărate confuzii celor neinițiați. Așa s-a și întâmplat, de altfel, în Biserica de Apus, unde Prosper de Aquitania, în lucrarea sa *Contra collatorem*, a denunțat ca pelagiană învățătura Sf. Ioan Casian despre raportul dintre harul divin și liberul arbitru în procesul de mântuire a omului²⁰. Iar Prosper a fost doar primul dintre acuzatori, monahul răsăritean fiind adesea catalogat în teologia apuseană ca semi-pelagian.

Ca atare, un neinițiat putea ușor să cadă în această confuzie. Iar Timotei de Tomis pare a fi fost un astfel de teolog. Atitudinea sa echivocă în timpul crizei nestoriene este o dovadă în acest sens.

Răspândirea învățăturii despre predestinație în Biserica Scythiei

Nu se poate ști cu exactitate cum a perceput Timotei de Tomis învățătura soteriologică a Bisericii din Scythia la întoarcerea sa de la Efes. Nu există, în această privință, nicio mărturie documentară. Cert este, însă, că după cel de-al III-lea Sinod ecumenic, gândirea teologică locală a suferit o schimbare radicală. Iar aceasta s-a petrecut, după cum s-a precizat deja, în anii ce au urmat imediat acestui eveniment. Ca atare, se poate presupune că Timotei de Tomis a fost ierarhul care, în mod conștient, a determinat eliminarea învățăturii antropologice și soteriologice locale originale, considerate de el, în mod greșit, ca fiind pelagiană, și a contribuit la înlocuirea ei cu învățătura predestinaționistă a

¹⁹ HOLUBEANU 2014, p. 23-24.

²⁰ Vezi HARDEAN-WEAR 1998, p. 121-131.

Fericitului Augustin.

Nu se știe, în același timp, când și cine i-a recomandat lui Timotei scrierile Fericitului Augustin ca fiind normative pentru învățătura ortodoxă și, ca atare, ca potrivite în combaterea ereziei pelagiene. Totuși, se poate presupune că acela a fost un teolog occidental. De altfel, așa cum se știe astăzi, predestinația augustiniană nu a fost niciodată propovăduită în Răsărit, iar provincia Scythia reprezintă, din acest punct de vedere, un caz aparte²¹. Totuși, contextul în care Timotei a putut deveni adept al unei astfel de învățături, anume Sinodul al III-lea ecumenic, sugerează că sfătuitoarii săi au fost, probabil, chiar legații papali la Efes. În fapt, condamnarea ereziei pelagiene s-a făcut acolo și la solicitarea Bisericii Apusene. Ca atare, atât timp cât Sinodalii nu au expus învățătura ortodoxă contrară celei pelagiene, cineva interesat în această problemă putea recurge la ajutorul apusean. În plus, fiind, foarte probabil, și un vorbitor de limbă latină, Timotei a putut avea legături directe cu legații Romei sosiți la Efes. Pe de altă parte, aceasta ar explica și răspândirea în teologia istro-pontică a predestinației augustinienne de tip radical. După cum s-a arătat deja, la acea dată, 431, această viziune teologică preleva încă și la Roma.

Nu există, de asemenea, mărturii privitoare la o posibilă reacție adversă a monahilor sciți contemporani față de inițiativa ierarhului lor. Totuși, se poate presupune că o transformare atât de radicală în planul gândirii teologice nu putea fi acceptată fără o oarecare opoziție. Din acest punct de vedere, un posibil indiciu ar putea fi cazul arhimandritului Carosos, unul dintre discipolii Sf. Theotim I, care a părăsit Scythia și s-a stabilit la Constantinopol²². Motivul plecării sale a rămas necunoscut, dar, în contextul expus mai sus, el ar putea fi pus pe seama acțiunilor lui Timotei de după Efes.

În fine, prin răspândirea tratatelor teologice ale Fericitului Augustin în Scythia după 431, scrierile în limba latină au căpătat o mare importanță în educația teologică locală, mai ales în mănăstiri. Astfel, limba latină a fost promovată în detrimentul limbii eline. O schimbare ce trebuie să fi fost, totuși, destul de ușor de acceptat într-o provincie bilingvă precum Scythia. Însă, una dintre consecințele ei a fost aceea că, la sfârșitul secolului al V-lea, teologii din provincie nu mai erau capabili să înțeleagă, cel puțin în mod satisfăcător, elina sofisticată a tratatelor teologice răsăritene²³. Ca atare, dacă la începutul secolului al V-lea, mitropolitul Theotim I de Tomis citea scrierile lui Origen și scria el însuși tratatele sale teologice în limba greacă, la sfârșitul aceluiași secol, călugării sciți citeau tratatele Fericitului Augustin și le compuneau pe ale lor în latină. Cu toate acestea, greaca a rămas limba liturgică a Bisericii din Scythia.

²¹ Nu este exclus, totuși, ca *predestinația* să se fi răspândit, cu timpul, și în provincia Moesia Secunda, cel puțin în mănăstirile acesteia care aveau legături cu Scythia. Această presupunere se întemeiază pe observația că, în a doua jumătate a secolului al V-lea, exista o oarecare concordanță în ceea ce privește opiniile teologice între centrele teologice din Scythia și Moesia Secunda, și, în același timp, un oarecare dezacord al lor față de centrele teologice din provinciile de limbă greacă ale Răsăritului creștin. Asupra acestei probleme vom reveni, însă, într-un alt studiu.

²² DURĂ 1988, p. 92-96.

²³ HOLUBEANU 2014, p. 16-22.

Concluzii

Anul 431 poate fi considerat începutul unei perioade de decadență în spiritualitatea Bisericii din provincia romană Scythia. Cea mai importantă trăsătură a ei o constituie părăsirea teologiei empirice în favoarea teologiei de tip scolastic. Învățătura antropologică și soteriologică locală a fost înlocuită cu cea a Fericitului Augustin. Promotorul acestei schimbări a fost, cel mai probabil, Timotei al Tomisului. După Sinodul al III-lea ecumenic, acesta a încercat să promoveze hotărârile dogmatice de la Efes în Scythia. Totuși, confundând soteriologia locală cu pelagianismul, el a înlocuit-o cu cea augustiniană.

În același timp, prin răspândirea scrierilor Fericitului Augustin în Biserica Scythiei după Sinodul de la Efes, limba latină a fost promovată în detrimentul elinei în educația teologică locală. Limba greacă a continuat să fie folosită, totuși, ca limbă de cult.

BIBLIOGRAFIE

ACO - Acta Conciliorum Oecumenicorum, Ed. Schwarts (ed.), I, I, 2, 1927; I, I, 5, 1927; I, 2, 1925-1926; I, 3, 1929; I, 4, 1922-1923.

DISDIER 1931 - M. Th. Disdier, *Le pélagianisme au concile d'Éphèse*, Échos d'Orient, t. 30, no. 163, 1931, p. 314-333.

DUCHESNE 1960 - L. Duchesne, *Early History of the Christian Church from its Foundation to the End of the Fifth Century*, English translation by Claude Jenkins, vol. 3, London, 1960.

DURĂ 1988 - I. Dură, *Sfântul Teotim, episcopul Tomisului, invocat drept autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor Sinodului IV ecumenic (451)*, Biserica Ortodoxă Română, CVI (1988), 5-6, p. 92-96.

Epistula - *Epistula Scytharum monachorum ad episcopos*, Fr. Glorie (ed.), Corpus Christianorum, Series Latina (=CCSL), vol. LXXXVa, Brepols, 1978, p. 157-172 (publicată în limba română în „Mitropolia Olteniei” (=MO), XXXVII (1985), 9-10, p. 698-707).

FHDR II - *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. II, H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, Vl. Iliescu (eds.), București, 1970.

FHDRCh - *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, N. Zugravu (ed.), Iași, 2008.

HARDEN-WEAR 1998 - R. Harden-Wear, *Divine Grace and Human Agency. A Study of the Semi-Pelagian Controversy*, Mercer University Press, 1998.

HOLUBEANU 2014 - I. Holubeanu, *Diffusing Theological Thought Through People and Books. A Case Study: St. John Cassian and the Scythian Monks*, *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*, 11, Chișinău, 2014, p. 7-30.

MAXENTIUS - Ioannes Maxentius, *Responsio aduersus epistolam quam ad Possessorem a Romano episcopo dicunt haeretici destinata*, CCSL, LXXXVa, p. 123-153 (publicată parțial în limba română în MO, XXXVII (1985), 9-10, p. 683-698).

RUSSEL 2000 - N. Russel, *Cyril of Alexandria*, London, 2000.

SOCRATES SCHOLASTICUS - Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*.

SOZOMENOS - Sozomenos, *Historia ecclesiastica*.

THEODORETUS CYRENSIS - Theodoretus Cyrensis, *Historia ecclesiastica*.

ZUGRAVU 1999 - N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I*, Iași, 1999.

ZUGRAVU 2008 - N. Zugravu, *Studiu introductiv, la Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis*, Iași, 2008.